

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՀԱՄԱՌՑ ԱԿՆԱՐԿ ՄԸ

ՔԱՐՈՋՈՂ ԵՒ ՄԻԱՐԱՆՈՂ ԵՂԱՐՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

Վերջերս լոյս տեսաւ Հոովմայ մէջ Դոմինիկան Կարգէն Ուուուցապետ Fr. Marcantonio Van den Oudenrijn-ի ուսումնասիրութեամբ 47 էջով պրակ մը, որ կը կոչուի «Հայ Դոմինիկեան մատենագրական ժամօրոշիւներ», հրատարակուած՝ ի յիշատակ Ս. Դոմինիկոսի Մահուան 7րդ դարագարծին: Որովհետեւ սա կը լրացնէ Հ. Ալիշանի Սխալկանին մէջ նոյն կարգին Քարոզչաց մասին տուած տեղեկութիւնները, այդ պատճառաւ մեծ շահեկանութիւն կը ստանայ Հայ եկեղեցական պատմութեամբ զբաղողներուն, որով կը ներկայացնենք հոս անոր ամփոփումը.

Մ. Խ.

ԱՌԱՋԻՆ Քարոզող Եղբարք Հայաստան եկած կը թուին շուրջ 1235ին կամ թերևս քիչ մ'աւ առաջ: Նոյն տարւոյն կը յիշուին Վրաստան ղրկուած ութ Դոմինիկեաններ ալ: Գիտենք որ անոնք քարոզած են Հայաստան 1237ին. ու 1244ին դարձեալ կը յիշուին իննովկ. Դ. Պապին մարտ 12ի մէկ նամակէն: Հուսկ Հեթում Ա. 1266ին ինչորեք Տրեվիրի ընդհանուր ժողովքէն որ իր Թագաւորութեան մէջ Քարոզող Եղբարք հաստատուն առաքելութիւն մ'ունենայ:

Այդ առաքելութիւնները, յետ փոքր Հայաստանի և Հոովմայ մէջ միութիւն հաստատելու, ոչ արհամարհելի աճում մ'ունեցան մեծ Հայաստանի մէջ ալ «Փոքր» Բարթուղիմէոս Պոնոնիացւոյ հոն երթալէն ետեւ: Նոյն Քարոզչաց կարգէն Բարթուղ. Ապալիւիթի մէկը — որ թերևս նոյն ըլլայ «Փոքր» կոչուածին հետ — Սուլտանիոյ Մետրապոլիտին օգնական եպիսկոպոս ձեռնադրուած էր, և ինչպէս կը հաստատեն ընդհանրապէս արևմտեան գրիչներն, Մարակայ քաղցին վրայ, Ուրմիոյ լճին

հարաւակողմը՝ քիչ մը դէպի արեւելք, որ այն ատեն ոչ միայն Դոմինիկեանց իրաւասութեան տակ էր (Յովհ. Իււի 1318ի կոնդակով զծուած սահմաններուն համեմատ), այլ նաև եպիսկոպոսական աթոռ էր: Յետոյ ժէ. դարուն տեղացի հայ Դոմինիկեանց քով աւանդութիւն կար որ այդ տեղւոյն եպիսկոպոսը Բարթուղիմէոսն էր: Սա իր եղբարք հետ սկսաւ քարոզել ժողովրդեան՝ պարսկերէն լեզուի մեկնիչի մը միջոցաւ, որ յետոյ լատիներէն սորվելով՝ Քարոզող Եղբարք ալ՝ հայերէնը սորվեցուց:

Բարթ. տեանելով Փոնայի մերձակայ վանքին Յովհաննէս Ուրբան և ուրիշ տեղացի քահանաներ ու կրօնաւորներ որ ուղղափառ՝ միութեան կը փափագէին, 1330ին շրջաբերական թուղթ մը գրեց՝ զանոնք իորդակցելու հրաւիրելով: Յովհ. ինչուութեամբ Փոնայ քերած էր իր վանականները, որպէս զի հոն որոշումներ ըլլուին. որով Բարթ. ալ քանի մը Եղբարքներով հոն գնաց և շատ խօսեցաւ 12 հայ վարդապետներու և ուրիշ ժողովականներու հետ, որոնց ցանկը պահած է մեզի Յովհ. և կը յիշէ անոնցմէ շատերը որ յետոյ եպիսկոպոս եղած են:

Անոնք ամէնք ալ ինքնաբերաբար միացան Հոովմայ հետ, և բոլոր Հայաստանի մէջ սկսան քարոզել թէ այս միութիւնը անհրաժեշտ է փրկութեան: Բարթ. Եպս. իր ընկերներով Փոնայ վանքը մնաց՝ նորադարձներն ուսուցանելու և միութիւնը ծաւալելու համար. շատ զրքեր Թարգմանուեցան 1330-33 տարիներուն, և յետոյ Բարթ. հանգստաւ սրբութեամբ 1333, Օգ. 15ին, Շատ մատենագիրներ գինքը

երանելի կը կոչեն և, ըստ Կալանոսի, անոր գերեզմանը մեծապէս յարգուած է Հայաստանի մէջ անթիւ հրաշքներով: Իրեն ի պատիւ, ժիւ. դարուն կէսէն ետք, խորան մըն ալ բարձրացած էր Քոնսյ վանքին եկեղեցւոյն մէջ, ինչպէս գիտենք Էդ. Թովմաս Վիթալէ այցելուին առաջին տեղեկատուութենէն, և անոր երրորդ տեղեկատուութենէն ալ գիտենք որ յարգուած էր նաև ոչ — ուղղափառներէն (Տարեգիրք դիւանի Քար. Կարգին. գիրք K.):

Յովհ. մտադիր էր իր վանքին թոյլ կարգապահութիւնը բարւոքելու բայց Բարթոլ. մահէն վերջ ինքնայօժար Արևմուտք — կը յիշուի նաև Հոռոմ — երթալով, կ'ընտրէ Ս. (Ղոստիկոսի և Ս. Գոմինիկոսի կանոնները: Դարձին, 1333ին վերջ, Գաւառական մեծաւոր կը դրուի հայ Միաբանողաց կարգին Պապէն զրկուած լիազօր լատին Յովհաննէս եպիսկոպոսէն (հաստատելով Միաբանող Եղբարց կարգը):

Թէև Գոմինիկոսեանց ամէն բանի մէջ նման, բայց սկիզբէն բոլորովին Քարողաց կարգին չէին վերաբերել, այլ ինքնակող անուամբ Ս. Գր. Լուսատրչայ Միաբանողաց Կարգ կ'ըսուէին: Յովհ. Իմ. ըստ Կալանոսի, հաստատեց յայլ կարգս, բայց աղայիսի կոնդակ մը չի գտնուիր Քար. Կարգի կոնդակագրին մէջ, մանաւանդ թէ հակառակը կը հասկցուի իննովկ. 2. 30 Յունիս, 1356ի կոնդակէն, յորում կ'ըսէ անոնց թէ կրօնաւորական կեանք սկսաք վարել «առտնց այս բանիս վրայ Առաք. Արտսէն կամ տեղեաց քանականներն հրաւան ունենալու... Եւ որովհետև զորս այդ ըրողստարիւնը չունիք...» ևն. (կոնդակագիրք Քարողաց Կարգին Բ. 256): «Նման հաստատութիւն մը չեն յիշել ոչ Էդ. Թովմաս և Ելեթերոս, ոչ 1356ի Յունվ. 31ի կոնդակը և ոչ ինքն Յովհ. Քոնացի իր նամակին մէջ՝ յորում հիմնարկութեան պատմութիւնը կ'ընէ:

1356ին Միաբ. Եղբարց երկու նուիրակ կը զրկեն (Թովմաս և Ելեթերոս) ի Հոռոմ, որպէս զի ինչորեն Պապէն և Կարգին Լնդհ. Մեծաւորէն՝ աւելի սերտ կերպով

միանալ Քարողաց կարգին հետ, և կը ստանան 1356, Յունիս 30ի կոնդակով, որ Քարողաց կարգի Մեծաւորն կամ իրեն նուիրակը այնպիսի և այնքան իշխանութիւն ունենայ իրենց կարգն այցելելու, սրբագրելու, վերանորոգելու, թէ՛ գլխուն և թէ՛ անդամներուն մէջ՝ ինչպէս և որչափ որ ունի Քարողաց կարգին մէջ, Բայց ասով բուն Քարողող Եղբարց չեղան իրենց, ինչպէս կ'ըսէ Կալանոս և իրմէ վերջ ուրիշներ, որովհետև այս կոնդակին բառերէն բաւական իսկ յայտնի է որ անոնց կարգը բաժնուած մնաց, որ շատ վաւերագրելով իսկ կրնանք ապացուցանել, ինչպէս Ուրբանոս Ե. Մանագկերտի արքեպիսկոպոսութիւնը տալով Գոմինիկոս եղբոր, 26 Ապր. 1463ին, զինքը քարողող եղբայր չի կոչել՝ այլ աշակերտ «Հայաստանի, Միաբանող կոչուած, Ս. Ղոստիկոսի կարգին»: Մանաւանդ թէ 1374ին քահանայապետական իշխանութեամբ արգելք կը դրուի Քար. Եղբարց մեծաւորներուն որ իրենց կարգին մէջ չընդունին «Մեծ Հայաստանի կողմերը գտնուող Միաբանող եղբարց եղբայրները, որ Քարողաց կարգին անմիջական հպատակ են, և քիչ զարտաւորութեամբ այդ կրօնքին կը համաձայնին» (կոնդակ. Քար. Կարգին, Բ. 279):...

Տեղացի եղբարց կարգը զանազան անուններով կը կոչուէր. Հայոցմէ և Արևմուտեաններէն անտարբերօրէն թէ՛ «Միացեալ» թէ՛ «Միաբանող» կը կոչուին: Քահանայապետական զիւանաբոց մէջ այս անունները կան «Կարգ Միաբանող Եղբարց», «Կարգ Միաբանող կոչուած Քարողաց», «Կարգ Հայոց», «Հայ եղբարք», «Քարողող եղբարց խնամոց ներքև ապրող Ս. Օգոստինոսի կարգն», «Հայաստանի Միաբանող կոչուած Ս. Օգոստինոսի կարգն»: Թուի թէ երբեմն կոչուած են նաև Եղբարք Ս. Բարսեղի կարգին որոշիչ յաւելումով մը, Բայց «Կարգ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի» անունը, որով հիմնուեցան, չուտով զորձածութենէն զաղրած կ'երևի Միաբանող և Քարողող Եղբարց կարգապահական

տարբերութիւնը, որ կը յիշուի Վոնիփա-
կիոս Թ.ի 28 Ապր. 1399ի կոնդակին
մէջ, այս էր որ Միաբանողը «կարենան
միս ուտել և հաւաքարար ստացուածը-
նէր ու եկամուտներ ունենալ»։ Զգեստի
նկատմամբ ալ ճերմակ կնգուղ չունէին,
այլ Քարոզչաց կարգին աշխատաւոր եղ-
րարց պէս կը հագնէին, իսկ վերջերը՝
զգեստն ալ գոյնն ալ ժամանակին և տեղւոյ
սովորութեանց կը յարմարցնէին։

Նոր հաստատութեան ծաւալումը այն-
քան արագ եղած չի թուիր, ինչպէս ոմանք
կը կարծեն, լատին ծէսը տարածելու
հռահրան պատճառաւ։ Սակայն որոշ է
որ իրենց մեծագոյն ծաւալման ատեն հինգ
«գաւառ» (այսինքն թեմ) և 52 վանք
ունէին։

Սկիզբէն գլխաւոր աթոռը Քոնստանդու-
պոլիսումնայ վանքն էր, բայց յետոյ
Ապարաների Ամենայն Սրբոց վանքն եղաւ՝
որ Նախիջևանու արքեպիսկոպոսաց աթոռն
էր։ Ժ՛՛՛՛. զարու կէսերը Տարածման Հա-
ւատոյ Ս. Ժողովոյն տուած տեղեկագրին
մէջ, Քոնստանդուպոլիսի վանքն է՝
որոնցմէ «խուլիսանի վերջին զազանային
պատերազմներէն» (որով շուրջ 1736-47)
Հայ Եղբարք ըշուեցան։ Նոյն բաղդէն
ջնջուեցաւ նաև Ապարաների վանքը որ
Արարատի ոտքը մեծ կալուածներ ունէր
մինչև Ժ՛՛՛. զարու։

Ասկէ վերջ հեղինակը կը խօսի ուրիշ
չորս վանքերու վրայ ալ ղենելով անոնց
իւրաքանչիւրին քահանայից և աշակեր-
տաց թիւը։ Կը ղնէ Դոմինիկեանց դիւանին
5 վաւերաթուղթերուն ցուցակը, զորս
անբաւական կը գտնայ ուղիղ դատաստան
մ'ընելու համար Նախիջևանի գաւառին և
Միաբանողաց հին փայլուն ժամանակին
վրայ, բայց շատ բան կարելի է գտնալ
կ'ընէ Տարածման Հաւատոյ դիւանին մէջ
և շատ բաներ ալ կան հայ պատմագրաց
գործերուն, և մանաւանդ Հ. Ղ. Աւիշանի
Սիսականին մէջ։

Յետոյ կը խօսի Նախիջևանի վրայ՝
Միաբանող Եղբարց գլխաւոր աթոռն ըլ-
լալով։ Որոշ չենք գիտեր կ'ընէ թէ երբ

մտաւ հոն լատին ծէսը. Յովհ. Ի. Բ. պա-
պին առ Զաքարիայ Նախիջևանու եպս.ի
թուղթէն (յորում կը յորդորէ հոռմէական
միութիւնը և տոնացոյցն ընդունիլ)՝ յայտնի
է որ 1318ին ղեռ մտած չէր։ Հուսկ հա-
մառօտիւ կը ղնէ Նախիջևանի առաջնոր-
դաց ցանկը կալանոսէն առնելով, որուն
թերի և սխալներով լի ըլլալը կը ճանչ-
նայ. և յիշելով որ Միաբ. Եղբարք իտա-
լիոյ մէջ ալ վանքեր և տուններ ունէին՝
կը վերջացնէ այս պատմական մասը։

«Հայ — Դոմինիկեան Մատենագիտու-
թիւն» ըսելով կը հասկնայ թէ՛ Քարոզող
և թէ՛ անոնց աշակերտ Միաբանող Եղբարց
գրութիւններն ու թարգմանութիւններն։

(Շարունակելի)

Հ. Գ. ՈՍԿԵԱՆ

ՀՆԴԱՎՆԱԾՈՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ, ՄԵՍՐՈՊ ՍԵԹԵԱՆԻ

(Շար. տես Բազմ. 1921 էջ 390)

Հայերուն Հնդկաստան ներագաղթը կը
թուագրէ Մեծ Մողղներու կայսրութեան
փառաւոր օրերէն ի վեր, և կը պատմէ
պարագաներն՝ յորս Ազպար Մեծ իր Ակրա
մայրաքաղաքին մէջ, 1562ին, իրենց հա-
մար կանգնեց եկեղեցի մը՝ իրենց քրիս-
տոնէական պաշտամունքը կատարելու հա-
մար։ Եւ այս պարագան յայտնի ապացոյց
մ'է Հայ վաճառականներուն բարեպաշտ
սովորութեան՝ որով անոնք Հնդկաստանի
որ զլիաւոր առևտրական կեդրոններու մէջ
ալ հաստատուէին, իրենց համար յատուկ
եկեղեցի մը կը շինէին ու կը հայթայթէին
անոր մօտ գերեզմանահող մը՝ իրենց մե-
ռեալներուն համար։ Այս բարեպաշտ սովո-
րութեան շնորհիւ, անոնք թէ՛ կը հոգային
իրենց կրօնական պէտքերը և թէ՛ հաստա-
տուն կը պահէին իրենց ազգային աւան-
դութիւնը և ինքնութիւնը՝ օտար երկր-
ներու մէջ։ Եթէ ասոնք՝ իբր վաճառական՝
մեզի չթողուցին յարակից յիշատակագիր
մը իրենց պատմութեան, թողուցին սակայն
շատ մը դամբանական յուշակերտներ, ու